

Kiss Jenő¹

A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV OKTATÁSA: NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL

Abstract

The paper discusses the following issues: 1. Difficulties for German native speakers by learning Hungarian as a foreign language. 2. Historical reasons of a widespread misbelief: Hungarian language can not be learned by non-Hungarian speakers. 3. The Hungarian language: Reviews of non-Hungarian speakers.

Keywords: *German native speakers and the Hungarian language learning, linguistic misbelief, reviews of the Hungarian Language*

Kulcsszavak: *német anyanyelvűek és a magyartanulás, tévhitek, vélemények a magyarról*

1. Bevezetés

A magyar mint idegen nyelv oktatásának ügye nem lehet mellékes kérdés. Ez jelen esetben nem könnyedén megfogalmazott semmitmondó általánosság. Mivel különböző okokból évtizedeken át figyelemmel kísérhettem a magyar nyelv idegen nyelvként való oktatását ellátó tanszék sorsát az ELTE Bölcsészettudományi Karán, van tudomásom azokról a nehézségekről, amelyek az utóbbi évtizedekben végigkísérték a tanszék életét, s amelyek sajnos ma is jelen vannak. Ezért kellő tisztelettel adózom a tanszék tagjainak a végzett munkáért. Külön is a felelősség terhét nagyrészt hordozó vezetőjének, Szili Katalinnak, aki sokat küzdött a tanszék érdekében, s bizony gyakorta kellett megtapasztalnia a meg nem értést, tanszéképítő elképzeléseinek csak részleges megvalósulását, s hogy mit jelent a bölcsészkarai viszonylatban is magas óraszámú való rendszeres oktatás. Ezek mellett azonban nem szabad megfeledkeznünk a sikerekről, a szervezési bravúrokról, a tudományos eredményekről, és különösen nem a tanítványok hálájáról. Illesse tehát köszönetünk most Szili Katalint fontos területen mutatott kitartó fáradásáért, munkálkodásáért!

Az alábbiakban néhány olyan témát érintek, amelyek a magyar mint idegen nyelv oktatásával összefüggnek. De ezúttal nem vállalkozhatom másra, csak arra, hogy találózzak magyaryelv-oktatói múltamhoz kapcsolódó olyan kérdések között, amelyek

¹ Kiss Jenő professor emeritus, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest; kisraba@gmail.com

ma is érdekelnek. Szándékom nem lehet más, minthogy szerény írásommal némiképp hozzájáruljak a magyar nyelv oktatásának színesítési lehetőségeihez.

Aki volt abban a szerencsés helyzetben, hogy anyanyelvét taníthatta nem magyar anyanyelvűeknek, megtapasztalhatta, mennyi mindent megtudott anyanyelvéről. S itt nemcsak a *docendo discimus* (tanítva tanulunk) örök igazságáról van szó. Hanem arról, hogy az anyanyelvi tudatosulásban a szóban forgó tevékenységnek valóban kitüntetett szerepe van. Megtapasztalhatta azt is, hogy fontos szerepe van a nyelvtanulásban a nyelvérzéken kívül bizonyos más tényezőknek is, azoknak, amelyek a tanulandó nyelvről és az e nyelvet beszélő közösségről való előzetes tanulói ismeretek kategóriájába, tehát a motiváló tényezőknek a tartományába tartoznak. Ha a tanulóknak pozitív érzelmi viszonya van a tanulandó nyelvhez, ha kötődik így vagy úgy a nyelvhez, e nyelv közösségéhez, de legalábbis néhány tagjához, akkor az már fél sikert jelenthet. Minél inkább jelentkezik az értéktulajdonítás a tanulandó nyelvvel és nyelvközösségével kapcsolatban, annál jobb a nyelvtanulási kilátások. A tanulási kedvet mindig növeli, ha biztos abban a tanuló, hogy számára hasznos nyelvet tanul. Az angoltanulást azért nem kell külön motiválni, mert mindenki tudja, hogy az angol ma a világ leghasznosabb nyelve, „a” világnyelv. A magyar nyelv tanulásához más motívumokat kell keresni.

2. Német anyanyelvűek nyelvtanulási nehézségei a magyar mind idegen nyelvvel kapcsolatban

Wolfgang Schlachter nyelvész, az akkori NSZK-beli göttingeni egyetem (Niedersachsen) finnugor tanszékének (Finnisch-ugrisches Seminar) a professzora volt 1976-ban bekövetkezett nyugugalomba vonulásáig. Hat éven át, 1969-től 1975-ig az ő tanszékvezetése alatt voltam az ottani Georg-August Universität magyar nyelvi lektora. Mivel ő a finnugor nyelvek közül a magyart, a finnt jól megtanulta, egy svédországi lapp nyelvjárásban pedig gyűjtéseket is végzett, bőven voltak tapasztalatai arról, mit jelent egy indoeurópai, tehát flektáló anyanyelvűnek egészen más típusú, ti. agglutináló nyelveket tanulni. Foglalkoztatták a nyelvtanulás-nyelvtanítás kérdései is, ez magyarázza, hogy figyelemmel kísérte lektorainak munkáját. A magyaron kívül volt a finn és az észtnyelvnek is lektora a szóban forgó egyetemen. Csütörtök esténként magyar lektorként az észtnyelvvel és a finn vendégtanárral Schlachter professzor úrnál ültünk, s többnyire szakmai kérdésekről beszélgettünk (a német volt a társalgás nyelve). Emlékezetesen kellemes és hasznos beszélgetések, együttlétek voltak. Természetesen a nyelvtanulási nehézségekről is szó volt, azokról is, amelyek bennünket, finnugor nyelvűeket érintettek. Mivel nekem magyar nyelvi lektorként volt alkalmam megtapasztalni, mi jelent nehézséget a magyarul tanuló németeknek, a gyakorlati szükség okán is tanulmányoztam, figyeltem a magyar nyelv másságából következő tanulási nehézségeket. Az eredményes, kontrasztív nyelvtanításhoz ezekre az ismeretekre is szükség volt. A tapasztalatokról több publikációban is beszámoltam (l. Schlachter–Kiss 1976: 109). Nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy Schlachter professzor azt javasolta, írjunk közösen egy tanulmányt arról, hogy mi jelent nehézséget a finn és a magyar nyelv tanu-

lásakor a német anyanyelvűeknek, s tegyük ezt objektivitásra törekedve, meghatározott kritériumok következetes alkalmazásával, s a végén vonjunk le következtetést arra vonatkozólag, hogy a finn vagy a magyar nyelv tanulása könnyebb-e a németeknek. A tanulmány német nyelven íródott meg, s Magyarországon jelent meg az *Acta Linguistica Hungarica* című folyóiratban 1976-ban. Schlachter professzor említette azt, hogy a memória teljesítőképessége a 15. életévtől, még ha szinte észrevétlenül is, de csökken, s ennek van némi kihatása arra, melyik nyelv tanulását tartják a tanulók nehezebbnek. Előnyben vannak e szempontból azok a nyelvek, amelyeket a 15. életév előtt kezdenek el tanulni. Mivel pedig legkorábban Európa nagy részén már akkor az angolt kezdték tanulni a gyerekek, s a finnugor nyelvek tanulására (a „nagy” finnugor nyelvekre, a magyarra, a finnre és az észtre gondoljunk) majdnem mindig csak az egyetemeken kerül sor, a memória az utóbbi esetben már nem fölfelé ívelő szakaszában volt (132). Így azok a nehézségek, amelyek a fiatalabb korban nem jelentettek különösebb gondot, az egyetemi évek alatt már erősebben mutatkoztak. Hozzátehetem: mivel mi, finnugor nyelvűek is indoeurópai nyelvek tanulásával kezdtük iskolai életünket, az egyetemi finn nyelvtanulás például azért volt az elején nehézkes, mert eltért attól, amihez már szokva voltunk, az indoeurópai mintáktól. Időbe telt, mire „rájöttünk”, hogy többrendbeli hasonlóság van a magyar és a finn között, mint a magyar és az adig tanult nyelvek között.

A sikeres nyelvtanulásnak bőven vannak nagyon fontos, nyelven kívüli okai is. A tanár, a tanár személyisége, a tanár diákokhoz való viszonya, a diák jártassága idegen nyelvek tanulásában, beállítottsága a tanulásra kiválasztott nyelvhez és beszélőihez, szorgalma, stb. (132–133). Feltételezésünk az volt, hogy minél nagyobb az eltérés az anyanyelv és a célnyelv között, annál nehezebb tanulni a célnyelvet. A tanulási nehézségeket egy speciális szempontból (szabályba foglalhatók-e vagy sem) két nagy csoportba lehet osztani: a „motiváltak” (ezek szabályokba foglalhatók) és a „motiválatlanok” (ezek pedig a tanuló szemszögéből szabálytalanságokként, azaz kivételekként jelentkeznek). Az első csoport esetében a nyelvelsajátításban a megértés, a kombinációs készség játszik fontos szerepet, míg a második csoportnál megnő a memória, a memorizálás szerepe. Attól függően, hogy a tanuló melyik képességgel van jobban megáldva, két kategóriát különítünk el. Az egyikbe a németül „Verstandeslerner”, a másikba a „Gedächtnislerner” terminussal nevezhető tanulók kerülnek. Természetesen ezek mindegyikének (*Verstand* 'értelem' és *Gedächtnis* 'emlékezet'), birtokában van az egészséges ember, ám különbségek közöttük egyénenként koránt sem ritkák (*Lerner* 'tanuló'). Mindenkinek bőven lehetnek ezzel kapcsolatos emlékei az iskoláskorból.

A vizsgálat egyik eredménye az volt, hogy a német anyanyelvűek számára a magyar nyelv összességében könnyebben tanulható, mint a finn. Ez az eredmény a németek és a magyarok sok évszázados szomszédsága, tehát a német hatás ismeretében nem meglepő (138). Miként nem lenne meglepő az sem, hogy svéd tanulókat vizsgálva esetleg fordított eredmény születne (a svédnek a finnre gyakorolt hatása miatt), s lehetséges, hogy a svédnek számára a finn nyelv tanulása könnyebb lenne, mint a magyar. Mindez azonban föltevés csupán.

3. Egy közkeletű tévhit: a magyar nyelv megtanulhatatlan a nem magyar anyanyelvűeknek

Ha egy nyelvről azt híresztelik, hogy megtanulhatatlan, nem fogja növelni az iránta való tanulási kedvet. Érthető: ki akar eleve kudarcra ítélt vállalkozásba fogni? Magyarországon az utóbbi időben több külföldi edző is megfordult, s napjainkban viszonylag sokan vannak (főként a futball, kézilabda, kosárlabda, jégkori házatáján). Nem jeleskednek abban, hogy törekednének magyarul is tanulni. Nem csoda persze. Egyrészt, mert ilyen feltételt eleve nem támaszt az alkalmazó, másrészt mert mondják is, nem érdemes belevágni egy ennyire nehéz nyelv tanulásába, még udvariassági gesztusból sem. Egy holland futballedző nyilatkozatba adta annak idején, hogy megpróbálkozott a magyar nyelv tanulásával, de szerinte annyira nehéz, megtanulhatatlan nyelv, hogy feladta. Igaza volt abban, hogy indoeurópai anyanyelvűek számára nehéz az agglutináló magyar nyelvet tanulni, de hogy megtanulhatatlan volna, az túlzás. Ezt a kérdést nyilván nem szabad megkerülni a magyart mint idegen nyelvet oktatóknak, s tájékoztatást érdemes adniuk tanítványaiknak arról, miért nehéz számukra a magyar. Tisztázni kell egyfelől tehát azt, hogy a tanulók anyanyelve és a magyar célnyelv között nyelvtipológiai értelemben milyen különbségek vannak. Fel kell készíteni őket a várható idegenségekre. De célravezető szólni azokról a magyar nyelvi jelenségekről is, amelyek megtanulása azért lehet könnyebb, mert kivétel nélküli szabályok irányítják őket (például a hangsúly az első szótagra esik, minden beszédhangot tisztán artikulálunk, nincs grammatikai nem, s ezért nincsenek idetartozó egyeztetési feladatok sem, a számnévi jelző után a jelzett szó mindig egyes számú, a tőszavak helyesírása fonetikus, tehát megfelel a kiejtésnek, stb.).

Talán nem lenne haszontalan a magyar nyelv megtanulhatatlanságáról kialakult hi-eedelemről is röviden szót ejteni – merthogy nem nyelvtudományi vagy tanuláslélektani bizonyítékok alapján született. Ez történeti forrásokkal igazolható. 1751-ben például a szlovák anyanyelvű, Hungarus-tudatú Ribiny János latin nyelvű tanévnyitó beszédében Sopronban a líceumban a következőket mondta: „Alkalmasabb módon, mint római nyelven [latinul], nem tudtak őseink a szomszéd népekkel tárgyalni, minthogy a többi nép a magyarok nyelvét – mely sokban különbözött a többi európaítól – nem tudta megtanulni; a magyarok pedig annyi különböző nép különböző beszédmódját nem akarták kitanulni” (Ribiny 1751/1992: 14). Tévedés ne essék: Ribiny nemhogy nem viseltetett ellenséges érzülettel, éppen ellenkezőleg: védelmébe vette a magyar nyelvet a külhoni leszóló véleményekkel szemben!

A magyar nyelv megtanulhatatlanságának tévhite csak a magyar reformkor politikai és nyelvpolitikai harcai közepette kezdett szélesebb körökben is elterjedni. Akkor, amikor a magyar rendek a magyar nyelv szélesebb körű használatát szorgalmazták II. József németesítő törekvései után, a szláv nemzetiségű képviselők, különösen a horvát követek egyik ellenérve a magyar nyelv hivatalossá tétele ellen nemcsak az volt, hogy e nyelv „a nemes szláv nyelvektől idegen”, hanem az is, hogy a szlávok számára megtanulhatatlan (Nyomárkay 1989, 58). Az volt tehát az érvük, hogy a magyar nyelv megtanulhatatlansága miatt egyszerűen alkalmatlan lenne az összekötő kapocs szere-

pére a többnyelvű országban (akkor a latin nyelv hivatalos nyelvként való megtartása mellett kardoskodtak). A szóban forgó tévhit tehát elsősorban olyan nyelvi attitűd következménye, amely politikai okokból volt egyértelműen negatív. A nyelvi érvek nagyrészt utólag társultak a korábban kialakult nem nyelvi érvekhez. A nyelvi érvelés pedig annak az igazságnak a téves túlterjesztésével született meg, hogy a magyart a szláv anyanyelvűek valóban nehezebben tanulják, mint bármelyik rokon nyelvüket. Sajátos paradoxonként a magyarok körében olyan érveléssel terjedt a szóban forgó tévhit, hogy igen, a mi nyelvünk nem szokványos, mert eredeti nyelv. Úgy terjedt tehát, hogy megerősítette a magyar nyelv társtalanságát és páratlan voltát valló téves hagyományt.

4. A magyar nyelv nehézsége egyben érdekessége is

Természetesen tudatában kell lennünk annak, hogy az egyének megítélését számos szubjektív tényező befolyásolja, tehát csak megfelelő óvatossággal szabad eljárni. Az azonban mindig is tanulsággal jár, ha a magyar nyelvet jól elsajátító más anyanyelvű véleményére figyelünk. Egy német anyanyelvű heidelbergi matematikus (O. Gschnitzer) nyilatkozott 2000-ben. A következőket mondta: „Az indogermán beszélő minden szónak csak a hangsúlyos szótagját ejti hosszan, a többit többé-kevésbé elnyeli. Ezért persze idegesíti: a magyar ragaszkodik ahhoz, hogy minden szótagot tisztán ki kell ejteni. Néha meg éppen a hangsúlyos első szótag rövid, a többi pedig hosszú. Ezeket „fordított szavak”-nak nevezném, például *fehér, kerék*. Aztán vannak még a „gépfegyver-szavak”, mint az *elengedhetetlen*, a „fékező szavak”, mint a *szállít*, és a különösen mulatságos „szlalom-szavak”, mint például a *hólapátolás*. Persze akad még sok más kemény dió, például a tárgyas igeragozás, az egyes szám használata a számok után, az *ny*, a *gy* és a *ty* kiejtése, és így tovább. És ez jól is van így, mert ami olyan érdekessé és vonzóvá teszi a magyar nyelvet, az éppen a gazdagsága és az egzotikussága, egyszóval: a nehézsége” (Kiss 2012: 62).

5. Korábbi vélemények a magyar nyelvről

Érdemes visszatekinteni a múltba is, hogy legyen ismeretünk arról, miképpen vélekedtek a magyar nyelvről elmúlt századokban. Tudvalevő ugyanis, hogy ha valamely nyelvnek jó „híre” van, az presztízsét növeli. A rossz pedig csökkenti. Az alábbi összeállítást azért készítettem, hogy esetleg forrásul szolgáljon valamelyik magyar nyelvi óra színesítéséhez. Ezzel a kérdéskörrel a Svédországban magyar nyelvi lektori teendőket is ellátó fiatal Lotz János is foglalkozott annak idején. Két összeállítást is készített. Az alábbi következő adatokat – tisztelettel emlékezve rá – tőle idézem (in: Terts István é. n. 23–35).

A Kr. u. 960 táján íródott első fennmaradt vélemény szerint (Liutprand püspök írta latin nyelven): „Mihelyt a csata megkezdődik, a magyarok részéről ama rút és ördögi szó *húj, húj*, sűrűn hallatszik” (23). Nem csodálkozhatunk azon, hogy rútnek és ördögi-nek találta a krónikáíró a harci kiáltást, hiszen félelmetes lehetett a meginduló rette-

gett ellenséges sereg közeledtét megtapasztalni, vagy akár csak elbeszélést hallani róla mint bekövetkezhető eseményről.

A következő följegyzés Gellért püspökről szól, aki éjjel hallotta egy őrlőlány dalát, s „csodálkozva figyel és a különös, lány hangokon, bár nem érti őket, könnyekre fakad” (i. h.). Ebben az esetben a dalban megszólaló nyelv dallamossága volt a hatás kiváltója.

A magyar nyelvet zabolátlannak gondolták tudós humanisták, de amikor megjelent Szenci Molnár Albert nyelvtana, Polanus Amandus, a tudós humanista azt írta 1609-ben: „Akadtak, kik kétségbe vonták, hogy a zabolátlan magyar nyelvet nyelvtani szabályokba lehet foglalni; Te azonban kiváló munkáddal alaposan megcáfoltad őket” (i. h.). Itt megint más oldalról születik vélemény: ha a magyar nyelv is szabályokba foglalható, mint a klasszikus nyelvek, akkor ez értéke ennek a nyelvnek.

Wilhelm Schott, a német tudós 1840-ben már szakmai megközelítéssel (is) él: „A magyar nyelvben, mint minden eredeti nyelvben, olyan üde, gyermeki természet-szemlélet él, hogy előre nem is sejthető fejlődés csírái rejtőznek benne, Olyan sok szép lány mássalhangzója van, például bizonyos hangok jóleső jésítése (*ly, ny*). Magánhangzóit tisztábban ejti, mint a német. Egyaránt képes velős rövidsége és hatásos szónoki nyújtottságra, szóval a próza minden nemére. Összhangzatos felépítése, csengő rímei, kifejezésbeli gazdagsága és zengő hangjai viszont kiválóan alkalmassá teszik, mint a tapasztalat is igazolja, a költészet minden ágára”.

Mezzofanti (1774–1849), a világ legnagyobb nyelvcsodája magyarul is tudott, s a magyar Akadémiának (a Magyar Tudós Társaságnak) külső tagja volt, egy cseh költőnek ezt mondta: „Tudja, melyik nyelvet tartom az olasz és a görög után, minden más nyelv előtt, leginkább dallamosnak és a verselés szempontjából leginkább fejlődésre képesnek? A magyart. Ismerem néhány költőjüket, néhány versüket, melyek dallamosságukkal meglepnek. Ügyeljen, ebben a nemzetben egyszerre csak fel fog tűnni egy költői lángész és nézetemet igazolni fogja. A magyarok, úgy látszik, még nem is tudják, micsoda kincs lakozik nyelvükben” (i. h.). Mezzofanti rájött arra, hogy a magyar nyelv mind a hangsúlyos, mind az időmértékes verselésre kitűnően alkalmas.

Végezetül következzenek Jules Romains francia költő szavai 1927-ből: „Úgy éreztem, hogy a magyar nyelv csupa erő. Szenvedelmesen férfias. Az önök szótagjaiban van valami az izmok kemény nekiduzzanásából; néha rekedt és rövid lihegés emeli fel őket, amint a szilaj indulat felemeli a mellkast. Hát én legalább is ezt éreztem, amit egy másik kísérletem is megerősített, amikor meghitt társaságban elszavaltattam magamnak a klasszikus és jelenkori költészet néhány darabját” (i. m. 27).

Idézhetnénk persze elmarasztaló, negatív véleményeket is a magyar nyelvről. A tudományos igazság egyértelmű, s ezt Zsirai Miklós szavainak az idézésével közvetítem: „Misteli Ferenc [Franz Misteli] a nyelvi jellemzéstán egyik legtekintélyesebb képviselője, pályája elején csak gyarlóságokat, tökéletlenségeket látott a magyar nyelvben, később azonban dicsérő szavakban sem fukarkodott. Simonyiék tiltakoztak elítélő bírálata ellen, később viszont örvendezve tapsoltak dicséréteinek. Pedig az efféle ítékezés annyit nyom a latba, mint a magasztalás: semmit” (1939: 194).

Irodalom

- Kiss, Jenő 1976. Schwierigkeiten für Deutsche beim Erlernen des Ungarischen. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica* 6: 77–84.
- Kiss Jenő 2012. *A magyar nyelv és nyelvközösség*. Balaton Akadémia Kiadó. Szent György könyvek, Keszthely.
- Nyomárkay István 1989. *Ungarische Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ribiny János 1751/1992. Beszéd a magyar nyelv műveléséről. In: Grüll Tibor (sorozatszerk.): *Líceumi Füzetek* 1. (ford.) Kis Erika és Grüll Tibor, Sopron.
- Schlachter, Wolfgang – Kiss, Jenő 1976. Schwierigkeiten beim Erlernen des Ungarischen und Finnischen. *Acta Linguistica Hungarica* 26/1–2: 109–138.
- Terts István (szerk.) é. n. *Lotz János útja: Bonyhád→Budapest→Stockholm→New York. Bonyhád*.
- Zsirai Miklós 1939. Nyelvünk alkata. In: Szekfű Gyula (szerk.), *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest. 193–216.